

І. А. Бурдзялёва

**КАНФЛІКТ КАМУНІКАЦЫЙ
У БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ХІХ СТАГОДДЗЯ**

Цягам апошніх дзесяцігоддзяў беларускае літаратуразнаўства абсалютна правамерна сцвярджала прыналежнасць да айчыннай літаратуры ХІХ стагоддзя польскамоўных твораў пісьменнікаў, ураджэнцаў Беларусі, справядліва

падкрэсліваючы пры гэтым «двухмоўнасць, двухбаковасць, двухкрайнасць, двухадзінства, а не раздвоенасць літаратурнага працэсу і творчасці асобных паэтаў» (У. І. Мархель). Але каб зразумець асаблівасці станаўлення новай беларускай літаратуры, варта ўлічваць і шматвектарнасць, рознаскіраванасць літаратурных тэндэнцый, што прыводзіла да канфлікту камунікацый і абумоўлівала складанасці фарміравання і далейшага функцыянавання беларускай літаратуры.

Наяўнасць у любой нацыянальнай літаратуры адрозных дыскурсаў – з’ява натуральная і заканамерная. Яна абумоўлівае разнастайнасць літаратурнага працэсу, стварае розніцу патэнцыялу, неабходную для дынамікі яго развіцця. XIX стагоддзе ў гісторыі Беларусі пазначана найважнейшымі працэсамі: гэта пачатак фарміравання беларускай нацыі і новай беларускай літаратуры як эстэтычна самастойнай з’явы. Не проста разнастайнасць, а рознаскіраванасць вектараў развіцця новай літаратуры было абумоўлена знаходжаннем Беларусі на культурна-цывілізацыйным памежжы, тым, што перад літаратарамі і дзеячамі культуры заўсёды стаяў цывілізацыйны выбар. Гэта прыводзіла да суіснавання на полі айчыннай культуры і літаратуры цалкам адрозных, часам супрацьлеглых тэндэнцый і з’яў.

Варта адзначыць, што нашы пісьменнікі-білінгвы, нават адчуваючы прыналежнасць да аднаго літаратурнага працэсу, абапіраючыся на польскія літаратурныя традыцыі і адначасова чэрпаючы поўнай жменняй з беларускага фальклору, падзялялі край як дзве тэрытарыяльныя прасторы – Літву і Беларусь (назвы ўжываюцца ў гістарычным сэнсе), што і сёння існуе ў неафіцыйным падзеле на «ўсходнікаў» і «заходнікаў». Ян Чачот, якому пасля ссылкі спачатку дазволілі пасяліцца ў Лепелі, не лічыў сябе цалкам на радзіме. Гэтаксама і Тамаш Зан, набыўшы маёнтак Кахачын на Магілёўшчыне, сумуе па сваёй малой радзіме, Літве. А. Міцкевіч з Парыжа паведамляў ў Чылі І. Дамейку: «У Зана вёсачка ў Беларусі». Каб патрапіць з Мінска ў Беларусь, трэба здзейсніць сапраўднае падарожжа, як гэта апісана ў «Літаратурных клопатах» В. Дуніна-Марцінкевіча. У спісе А. Рыпінскага з 55 пісьменнікаў, «якія нарадзіліся на Белай Русі, або таксама пісалі пра яе на абедзвюх мовах нашай правінцыі,» амаль атсутнічаюць літаратары з Літвы, заходняй часткі нашай краіны. У творчасці пісьменнікаў фігуруюць і розныя сакралізаваныя «domowy rzeki»: для А. Міцкевіча, паэтаў філамацкага кола, Адэлі з Устроіні, У. Сыракомлі гэта Нёман, які ўспрымаўся як калыска ліцвінскіх ідэй, ліцвінскага патрыятызму, сімвал нацыянальнай самавітасці. Для літаратараў з усходняй часткі краіны падобнай увагай надзелена Дзвіна. Але пры ўсёй моўнай і тэрытарыяльнай двухаблічнасці нашай тагачаснай білінгвальнай літаратуры яна мае агульны ідэйны падмурак, агульную аксіялагічную базу – рэчпаспалітаўскі патрыятызм у спалучэнні з патрыятызмам «краёвым», акрэсленым межамі ўсёй Літвы-Беларусі, і гэты апошні будзе набіраць вагу і ўзрастаць на працягу ўсяго XIX стагоддзя.

Разам з тым, хаця бы адносна гамагеннасць грамадства, а разам з тым культурнага і літаратурнага жыцця на цывілізацыйным памежжы – з’ява амаль немагчымая. Рознавектарны геапалітычны выбар вызначыў супрацьстаянне дзвюх канфесій: праваслаўнай і каталіцкай, носьбітаў розных

культурных і духоўных каштоўнасцяў. Гэта абумовіла ўплыў на фарміраванне айчыннай літаратуры XIX стагоддзя моцных палёў польскай і рускай культуры. Письменнікі-аднагодкі і землякі У. Сыракомля і П. Шпілеўскі, сын праваслаўнага святара, пры ўсёй шчырай любові аднаго да Літвы, другога да Беларусі выступаюць хутчэй як дзве супрацьлегласці. Дастаткова супаставіць «Вандроўкі па маіх былых ваколіцах» У. Сыракомлі і «Падарожжы па Палессі і беларускім краі» П. Шпілеўскага, каб пабачыць у аўтарах носьбітаў розных культурных каштоўнасцяў і норм, а ў літаратурнай прасторы Літвы-Беларусі наяўнасць рознаскіраваных тэндэнцый, якія цяжка аб'яднаць і дасягнуць нейкага кансэнсусу.

Культурна-літаратурная прастора складаецца з шэрагу падсістэм, з культурных прастораў розных супольнасцяў. Станаўленне новай беларускай літаратуры распачалося ва ўмовах поўнага камунікатыўнага правалу паміж апалячанай шляхтай, дэнацыяналізаванай адукаванай часткай насельніцтва, і сялянствам. Мабыць, нідзе не было такой глыбокай прорвы паміж вышэйшымі сляямі грамадства і сялянствам, як на нашай зямлі. Глыбокі раскол праходзіў на саслоўным, моўным, канфесійным, культурна-эстэтычным узроўні, выклікаў сур'ёзны камунікатыўны канфлікт пры ўзаемадзеяннях паміж гэтымі сацыяльнымі пластамі, які адбываўся апрача сацыяльнага ўзаемаадмаўлення на аксіялагічнай, кагнітыўнай, псіхалагічнай, культурна-эстэтычнай глебе. Беларускі селянін быў тым Іншым, які заўсёды існаваў побач, але для шляхты па ўсіх параметрах быў інакшым. Невыпадкова М. Каяловіч, ідэолаг заходнерусізму, пісаў пра беларускага селяніна: «Пакінуты грамадствам, якое ў сваю чаргу пакінула сваю народнасць, – грамадствам, у руках якога была калісьці і ўлада, і сіла, ён цярэў моўчкі і ніхто не чуў яго стогнаў». Калі працэс нацыянальнага самавызначэння шляхты ўскладняўся адначасовым атаясамліваннем сябе з палякамі і ліцвінамі адначасова (адно паняцце служыла палітонімам, другое этнонімам), то ў селяніна ўвогуле доўгі час не было вызначана імя. А. Міцкевіч на лекцыях па гісторыі славянскіх літаратур у Калеж дэ Франс казаў: «На беларускай мове, якую называюць русінскай альбо літоўска-русінскай, таксама размаўляе каля дзесяці мільёнаў чалавек...» Або: «З усіх славянскіх народаў русіны, гэта значыць сяляне Пінскай, часткова Мінскай і Гродзенскай губерняў, захавалі найбольшую колькасць агульнаславянскіх рысаў». Больш таго, ідэалогія сарматызму падтрымлівала ў шляхты погляд на ўласнае сялянства, як да прадстаўніка чужога народу. Э. Т. Масальскі ў рамане «Пан Падстолиц», робячы агляд гаротнага становішча сялянства, справядліва крытыкуе памылковы погляд некаторых землеўласнікаў, што сяляне – іншы народ, якога шляхта некалі заваявала і запыгоніла.

У літаратуры дыскурсіўны дысананс прыводзіў да канфлікту камунікацый паміж рознымі сацыяльна-культурнымі сляямі і, разам з тым, падштурхоўваў да яго пераадолення, стымуляваў пошук «агульных месцаў» для паразумення. Гэта ўзаемадзеянне паміж культурнымі супольнасцямі, наладжванне культурна-літаратурнага дыялогу пачалося з гуманістычна-асветніцкіх памкненняў, асэнсавання невычэрпных багаццяў народнай твор-

часці, выкарыстання яе здабыткаў у аўтарскіх творах, і, ўрэшце прывяло нашых аўтараў да беларускамоўнай мастацкай творчасці. Спроба развязання канфлікту паміж абедзвюма культурнымі сістэмамі нарадзіла стратэгічную двухпланавасць творчасці аўтараў. Калі польскамоўныя творы прызначалася да спажывання адукаванай шляхтай і арыентавалася на вопыт мастацкай літаратуры, то беларускамоўныя творы адрасаваліся сялянству і абапіраліся на фальклорную аснову і традыцыі народнага вершаскладання. Такім чынам пісьменнік імкнуцца пазбегнуць ўзаемнага непаразумення на этапах перадачы сэнсаў, дэкадзіроўкі мастацкіх вобразаў і паняццяў паміж гэтамі вельмі далёкімі сацыяльнымі пластамі.

Бадай, першым, хто з такіх пазіцый звярнуўся да селяніна, быў Я. Чачот. Выдаючы «Сялянскія песні», ён спадзяваўся павялічыць узаемную прыхільнасць пана і селяніна, садзейнічаць сацыяльнай згодзе і гарманізацыі грамадства. Сваю мэту В. Дунін-Марцінкевіч таксама дэкларуе як асветніцкую, накіраваную на дасягненне грамадскага міру і міжчалавечай згоды. Але ў адрозненне ад свайго папярэдніка Дуніну-Марцінкевічу ўдалося стварыць характар беларускага селяніна. З аб'екта асветніцкай дзейнасці аўтара селянін пераўтварыўся ў суб'екта мастацкага свету пісьменніка. Дзякуючы паўнаважнасці беларускамоўнай творчасці Дуніна-Марцінкевіча і яе раўназначнасці з польскамоўнай, беларускі селянін побач са шляхтай становіцца паўнапраўным літаратурным героем. Такім чынам Дунін-Марцінкевіч выступае не проста як спадкаемца і прадаўжальнік асветніцкай місіі Чачота, але і пераводзіць яго пачынанне на якасна іншы ўзровень. З Дуніна-Марцінкевіча, аўтара друкаваных беларускамоўных твораў, па-сапраўднаму распачалося мастацкае набліжэнне да селяніна, асэнсаванне яго як нечага значнага і самакаштоўнага. Творчасць Ф. Багушэвіча падвяла своеасаблівую выніковую рысу пад двухпланавасцю творчасці яго папярэднікаў. У праграмнай прадмове да «Дудкі беларускай» ён аб'яднаў усе беларускія землі пад адной назвай, сцвердзіў беларускую мову як нацыянальную і звернуўся на ёй не толькі да сялянства, але да ўсіх «дзяцей Зямлі-маткі маёй», памкнуўся спалучыць літаратурную і фальклорную традыцыі ў сваёй беларускамоўнай творчасці.

Яднанне рознародных дыскурсаў, пошук агульнага вектара – справа далейшай літаратуры, але раскрыжаванне Беларусі паміж цывізацыйнымі парадыгмамі нікуды не дзелася. Яно нараджае новыя праблемы камунікацыі.